

*Dr. Kókai Sándor*¹

Adalékok a Temesi-Bánság iparának fejlődéséhez (1718–1854)

1. Bevezetés

A Bánát (Banatus Temesiensis), azaz a Temesi-Bánság a Kárpát-medencében elhelyezkedő Délvidék közel 30000 km²-nyi kiterjedésű (28522 km²) régiója, amely a történelmi Magyarország többi régiójától társadalmi-gazdasági fejlődésének jellegzetes vonásai révén karakterisztikusan elkülönült. E jellegzetes vonásokat felerősítette, hogy a pozsareváci béke (1718) után katonai igazgatás alá helyezték e területet (1779-ig), és közvetlenül Bécsből kormányozták. Az Udvari Kamara közvetett és közvetlen beavatkozásai, a társadalmi-gazdasági-települési tér valamennyi elemét átfogó, a felvilágosult abszolutizmus merkantilista jegyeit is magán hordozó hatások lenyomatai napjainkig kimutathatóak e régióban. A regionalizációhoz kapcsolódó telepítési politikával, új nagybirtokrendszer és közigazgatás kialakításával folyamatosan beavatkoztak a térszerkezet rekonstrukciójába, s éppen a Bánság volt az egyik olyan terület, ahol nagymértékben figyelmen kívül hagyták a korábbi – a mikrorégiók helyi és helyzeti energiáin alapuló – térstruktúráját. Ebben az időszakban a Bánság sajátos különállásával és különválásával megkülönböztetett helyet foglalt el a történelmi Magyarország társadalmi-gazdasági régiói között.

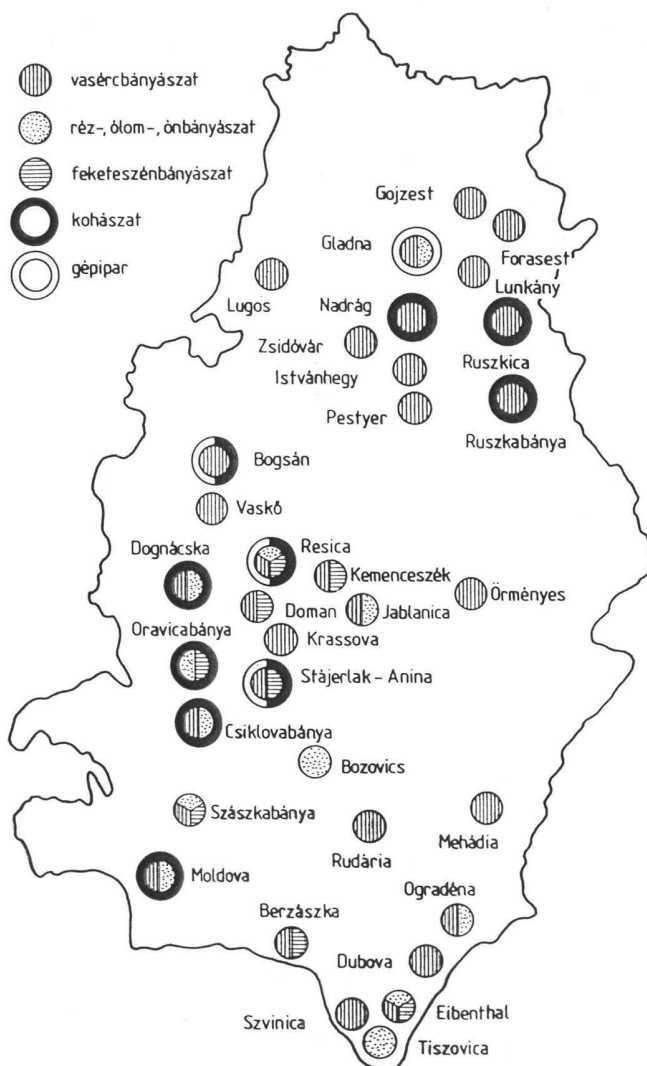
2. A Temesi-Bánság bányászata és kohászata 1718–1854 között

A Bánságban az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások együttesen váltak a fejlődés motorjává, szoros kölcsönhatásban a mezőgazdasággal. Az átalakulás jellege és intenzitása (pl. vonalas infrastruktúra kiépülése, európai szintű és színvonalú ipar és mezőgazdaság megteremtése stb.) eltért a szerves fejlődés által előrevetíthetőtől, évtizedekre meghatározva a régió helyét és szerepét a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. A mennyiségi és minőségi változások a Bánság gazdaságföldrajzi, történelmi földrajzi, etnikai, települési, néprajzi stb. sajátosságainak ismerete alapján értékelhetők. E tanulmányban az iparfejlődés néhány elemét, jellemzőjét mutatjuk be. A természeti adottságok által determinált antropogén tájformálást évszázadokon át a racionalitás jellemezte, s az egyes gazdálkodási formákat a felszín makro- és mikroreliefjéhez igazodva alakították ki, összhangban a környezeti adottságok biztosította lehetőségekkel. A Bánsági-hegyvidék peremén a kialakult kultúrtájak fokozatosan behatoltak a félmedencékbe, a folyó és patak völgyekbe és a magasabban fekvő kismedencékbe. A hegyvidék központi részein az erdőtelkes települések lakói a földalap alig néhány százalékát művelték, a megélhetés alapját a komplex erdőhasznosítás, az ipari nyersanyagok kitermelése és elsődleges feldolgozása képezte, elősegítve a montánipar koncentrálódásának lehetőségét (*1. ábra*).

Oravica és Boksánbánya környékén, Mathias Brunner vezetésével, osztrák bányászok elkezdték (1703) a törökök által 1688-ban elhagyott vas- és rézbányák ismételt feltárását. Az ipari nyersanyagok kitermelését illetően 1718-tól indul meg a szervezett feltárás és hasznosítás. 1718-ban Dognácska környékén nagymennyiségű vasércet fedeznek fel, Csiklován felépítik az első rézolvasztó kemencét, s Oravicára érkezik az első 13 tiroli bányász. A bányászokat Oravicán, Boksánbányán és Dognácskán alkalmazták. Őket rövid

¹ **Dr. Kókai Sándor** Nyíregyházi Főiskola, Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza E-mail: kokai@nyf.hu

időn belül újabb bányászok és olvasztárok követték Csehországból: 10 bányász, két vasolvasztómester, két rézolvasztómester, két kovácsmester és egy kohóépítő-mester.

1. ábra. Krassó-Szörény vármegye nehézipara a 19. század közepén
(Frisnyák S. nyomán módosítva)

A bányászat fellendülését mutatja, hogy az első rézbányát megnyitják Dognácskán (1722) és Újmoldován (1728). Boksánbányán felépítik, és üzembe helyezik az első kohót (1719), melyhez kapcsolódott a nagyolvasztó-kemence, öntöde és kovácsműhely. A gépek működtetéséhez a Berzava folyó vizével meghajtott hidraulikus kerekeket alkalmaztak. A nagyolvasztó tüzelőanyaga faszén volt, amit a környező bükkfaerdőkből termeltek. A termelés látványosan felfutott, 1720-ban Boksánbánya már az egész Bánságot és részben Erdélyt is ellátta vassal. 1734-ben újabb három nagyolvasztót építettek Boksánbányán. A termelés állandóan növekedett, de a faszén hiánya és a bükkfaerdők letarolása miatt szinte lehetetlenné vált a további működés. Kedvezőtlen tény, hogy a törökök betörnek a Bánságba (1737-39), s a Berzava völgyében nyomulva előre lerombolják az ipari létesítményeket Boksánbányán és Dognácskán. Resicabánya is török kézre került. A nehézségeket tetőzte a pestisjárvány és a fosztogatás is, aminek következtében nagymértékben visszaesett a bányák és a fémipari létesítmények termelése. Sok üzemet megszüntettek. A károk mértékére jellemző, hogy Francesco Grisellini, aki 40 évvel később látogatta meg a Bánságot, még

mindig igen szomorú állapotokról számolt be. Hasonlóképpen Albert szász-hesseni herceg, (II. József útitársa), akinek az 1768. esztendőből származó naplója szerint (SZENTKLÁRAY J. 1911): „...a gyáraknak a kereskedelmet virágzóbbá kellett volna tenni és erre nézve ama szép kezdet alapján, mellyel gróf Mercy, eme tartomány első kormányzója, azt megindította, minden remény meg is volt, nem tudom azonban, hogy mi okozhatta az idők folyamán ezeknek a gyáraknak a megszűnését, melyeknek csupán a neve és a helye maradt meg...”.

Az osztrák-török háború lezárása után (1739) a bécsi Udvar komoly lépéseket tett a bánsági bányászat és kohászat fejlesztéséért. Az osztrák kormány kiterjeszti (1741) az 1580-ban kiadott ún. Miksa-féle bányatörvény hatályát Magyarországra és a Bánságra is. A kedvezmények eredménye az ércbányászat nagyarányú fellendülése, és számos bányásztársulat alakulása volt (pl.: az európai hírnevű Simon & Juda rézbánya megnyitása Dognácskán 1740-ben, stb). Francesco Grisellini szerint e bánya „európai hírnévnek” örvendett. A dognácskai színesfémolvasztó a XIX. század elején még termelt. Szerepét azonban fokozatosan átvette Csiklova, ahol pénzverde kezdte meg működését. I. Ferenc (1792-1835) császár nevére 1812 és 1816 évszámmal O verdejeggyel az Oravicabánya melletti Csiklován (Csiklóbányán) 3, 1, 1/2 és 1/4 krajcár értékű rézpénzeket vertek.

A XVIII. század utolsó évtizedében (1790) feltárták a Bánság legjelentősebb feketeköszén telepét a Stájerlakanina melletti Disznós-völgyben. Az első széndarabokat Mathias Nikolaus Hammer erdei munkás találta. Az első szénbánya megnyitására Stájerlakon 1792-ben került sor, ekkor a szenet csak helyben értékesítették, főleg az olvasztókemencéknél. A termelés ezekben az években igen csekély volt, kb. 2000-2200 t/év. Csak 1827-ben sikerül a stájerlaci szén kokszosítása. Az igen primitív boksákban kokszosított szenet sikeresen alkalmazták a színesfémkohászatban, aminek következtében ugrásszerűen megnövekedett a szénbányák termelése is, 1830-ban elérte a 7000 t/évet, míg 1845-ben a termelés már 19 000 t/év volt. Ez szükségessé tette több ezer tonna szén szállítását Oravicára és Szászkabányára, az ottani színesfémüzemekbe. 1837-ben a stájerlaci szenet az „Felső-Ausztriai vasúti igazgatóság” kipróbálja és kitűnő minősítést ad ki, aminek következtében a legjobb minőségű szén egyike lett Európában. A kincstár a bányákat 1846-ban vette birtokba s 1854-ig 4 330 150 mázsa szenet adott el; de mivel veszteséggel dolgozott, eladta a telepet az osztrák államvasút-társaságnak, mely azonnal hozzálátott új tárnák nyitásához s egyidejűleg fölépítette az aninai vashámorokat is. A külszíni fejtést csak 1846-ban váltja fel a mélyművelés, ekkor nyitják meg az első aknát (Kollowrat-akna) Aninán, később a legmélyebb bánya 1107 méterig mélyült, s ez volt a korabeli Európában a rekord.

A XVIII. század második felében a történelmi Magyarország a Habsburg birodalom teljes bánya és kohóipari termelésének háromnegyedét, a réztermelés több mint felét produkálta (FRISNYÁK S. 1996). A nemesfém előfordulások – rövid kitermelési periódusban – látványosan felfutottak, jó példa erre az Oravicabánya környékén talált aranyérc 1833-ban. A teljes termelési időszak alatt 302 mázsa (1 mázsa = 56,1 kg) aranyat bányásztak, a csúcsev 1847 volt, 1849-ben leállították a bányászatot és 1852-ben be is zárták a Horváth család tulajdonában lévő Szt. Erzsébet aranybányát. A Bánság különösen a vasércbányászatban, nyersvasgyártásban, az öntő- és kovácsoló iparban emelkedett ki. A magyarországi vastermelés 1780. körül kb. 9500 tonna/év, s ez mintegy 150 vasműből került ki (HECKENAST G. 1991). A Bánság területén ekkor hat jelentősebb vasmű volt.

A termelés felfutásában fontos mérföldkő volt, hogy 1769-ben elkezdődik a resicabányai kohók építése. A resicabányai két kohó mellé négy kovácsműhely (egy szerszámok gyártására) és további 21 kiszolgáló épület épült. A folyamatos fejlesztések eredménye, hogy a „Resicabányai Művek” jelentős hagyományokkal rendelkező társasággá vált, s védjegyét „farkas a koronával” már jól ismerték a XIX. sz. elején is Közép- és Kelet-Európában. 1845-ben megtervezik a szükséges beruházásokat, és 1846-ban elkezdik a resicabányai üzemek átállítását a Domán és Szekul (Kemenceszék) bányáiban kitermelt szén használatára. A

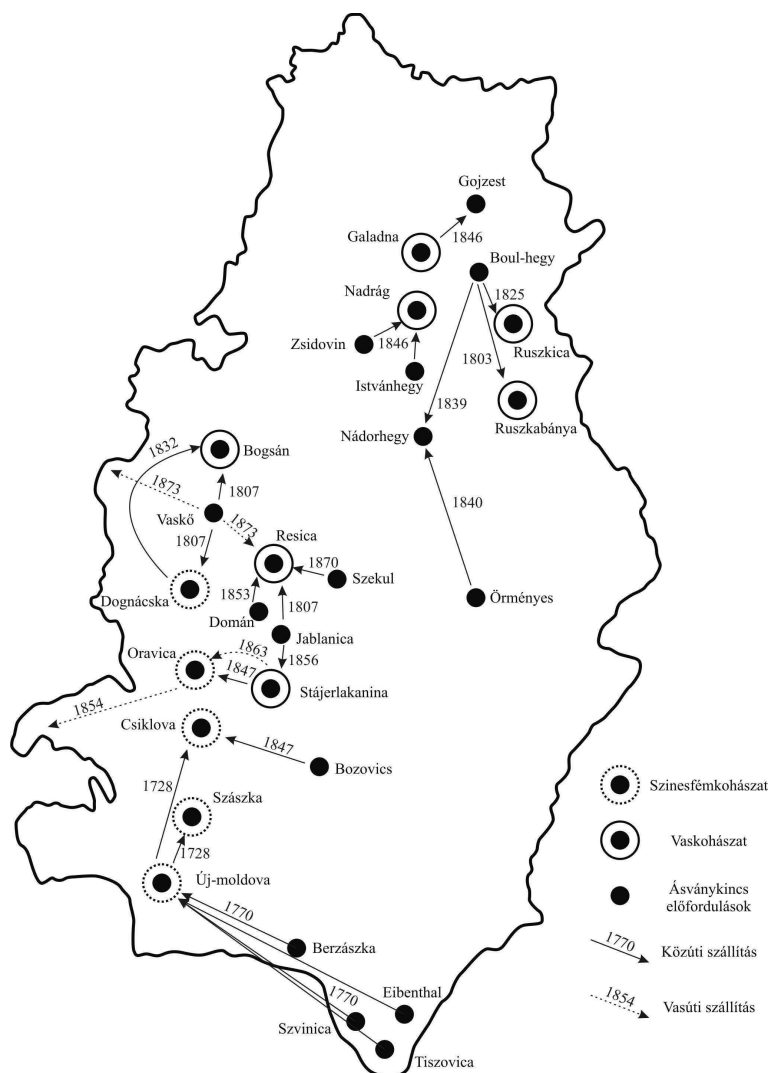
következő időszakban a teljes üzemet átépítik, korszerűsítik. Említésre méltó, hogy a korszerűsítési folyamat során helyben építenek 100 LE-s gőzgépeket, ezek voltak az első gőzgépek, amelyeket a történelmi Magyarországon gyártottak. Ebben az időszakban Zsigmondy Vilmos is Resicabányán tartózkodott, a resicabányai kőszénbányában üzemfejlesztési munkákat végzett, de részt vett a hadianyag- és fegyvergyártásban is. A magyar kormány a resicabányai és boksánbányai üzemek teljes kapacitását is a magyar hadsereg fegyverellátására állította át 1848-49-ben. A szabadságharc bukása után a gyárban helyreállítják a károkat, s az Oravica-Báziás vasútvonal részére legyártják az első vasúti síneket (1851) a resicabányai üzemek hengerművében.

Ruszkabányán és környékén 1803-ban a Hoffmann-fivérek kötnek szerződést a Ruszka-hegységben létesítendő vasmű tárgyában. A kincstár saját kezelésébe vette (1807) a vasércbányát és az ipari létesítményeket, de a rendelkezésre álló vasérből nem tudtak jó minőségű vasat előállítani. Ruszkabányán egy olvasztókemence dolgozott, és évente alig 1500 bécsi mázsa rúdvasat termeltek. Emellett az üzemre állandóan ráfizettek, annak ellenére, hogy a napóleoni háborúk idején a vas ára nagyon felszökött. Ennek az volt a végső következménye, hogy 1817. évben a bányakincstár véglegesen beszünteti a ruszkabányai üzemet. A Hoffmann testvérek és Maderspach Károly új ruszkabányai „bányatársulat”-ot hoznak létre 1823-ban, s 1825-re felépítik, és üzembe helyezik a nagyolvasztót Ruszkicán, 1828-ban a másodikat is. A Boul-hegyi galenites telér gazdag ezüsttartalmú ólomércfeldolgozása, olvasztása, és értékesítése igen nagy jövedelmet biztosított az üzemeknek, amikor ez az ércbánya kezdet kimerülni, már megvoltak a vaskitermelés és vasgyártás anyagi feltételei. Ennek köszönhetően építik fel a nagyolvasztót, a vasmegmunkáló műhely és öntőde berendezését, valamint Ruszkabányán egy új hámort, 1833-ban pedig megépítik az első közforgalmú vonóhidat szerkezetű, öntöttvas hidat (Lugoson a Csuka-patak fölött). 1837-ben Herkulesfürdőn a Cserna patakon, Karánsebesnél a Temes folyón 1842-ben hasonló híd épült, melynek tervezője Maderspach Károly. Az új ruszkabányai „bányatársulat” 1839-ben megvásárolja a nándorhegyi vasművet és bányákat, amely négy hámorból állt a hozzátartozó olvasztókkal, tűzhelyekkel és vízművekkel. A bányatársulat új szerződést köt 1832-ben 80 évre, melyben szó van az esetleges kőszénbányászatról is, ha szénbánya feltárására és a szén kohászatban való felhasználására kerül sor, akkor az erdőkitermelést megfelelő módon korlátozni kell. A szabadságharc idején a ruszkabányai vasműnek fontos szerepe volt Bem seregének hadianyaggal való ellátásában. Emiatt tulajdonosait meghurcolták, piaci jelenlétüket ellehetetlenítették, így 1857-ben el kellett adni. Az adásvételi szerződés értelmében a ruszkabányai vállalat osztrák-cseh kezekbe került, amely 1878-ig eredményesen működött. Az 1910. év körül a termelés már erősen hanyatlóban volt, és a ruszkicai vasöntőde az 1914. év nyarán végleg beszüntette üzemelését.

A Bánság 1853-ban nyolc bányászati-kohászati mikrokörzetre osztható, ezek a következők: Újmoldova, Szászkabánya, Oravicabánya, Stájerlakanina, Boksánbánya, Resicabánya, Galadnabánya, Ruszkabánya, valamint további 51 községre terjedt ki, melyek szoros kapcsolatrendszerrel építettek ki egymással (2. ábra). A tulajdonképpeni bányászati-ipari létesítmények közül az alábbiak emelkedtek ki:

- Oravicabányán és Csiklován: bányák, rézolvasztók és kovácsműhelyek;
- Dognácskán: réz-, ezüst-, cink- és ólomhányák, valamint a színesfémolvasztók;
- Szászkabányán: réz- és vasércbányák, valamint öntődék;
- Újmoldován: rézbányák és rézolvasztók;
- Stájerlakaninán: szénbányák;
- Resicabányán: vaskohászati üzemek;
- Ferencfalván: kovácsműhelyek;
- Boksánbányán: vaskohászati és rézkohászati műhelyek;
- Vaskón: vasércbányák;

- Galadnabányán: kovácsműhelyek;
- Ruszskabányán: vashámorok, valamint öntödék.

2. ábra. A Bánsági-hegyvidék bányászati-kohászati vertikuma a 19. század közepén

A bányászati mikrokörzetekben a bányafa-és fűtőanyagnyerés céljából folytatott erdőirtások lokálisan jelentős környezet-átalakítást eredményeztek. Részletes adatok csak 1865. évből állnak rendelkezésünkre, melyek a XIX. század közepének állapotait jól tükrözik. Krassó-Szörény vármegye erdősültsége kiemelkedő volt (51,3% = 984696 kat. hold). Az erdők aránya 75% fölé emelkedett 23 db településen. A Bánság területéről csak Krassó megyei települések kerültek ide, ahol a megye erdősültségét is (51,3%) messze meghaladó volt az erdőállomány aránya. A legmagasabb értékekkel rendelkező települések határában szinte érintetlen, több ezer kat. holdnyi kiterjedésű erdőségek húzódtak (pl. Istvánhegy 6419 hold = 95,3%, Nadrág 13604 hold = 93,9%, Forasest 9392 hold = 88,6%, Német Galadna 4195 hold = 96%, Lunkány 13461 hold = 88,9%, Német Bogsán 11626 hold = 89,9%, Dognácska 15380 hold = 85,6%, Német Resicza 21418 hold = 84,8%, Új Moldova 11070 hold = 81,8%, Német Oravica 18440 hold = 86,5%, Szászskabánya 11835 hold = 80,2%, Stájerlakanina 6267 hold = 82,2% stb.). E települések rendelkeztek a bánsági erdők több mint 25%-ával, ugyanakkor néhány esetben szántó sem volt a település határában (pl. Stájerlakanina, Szászskabánya, Német-Oravica, Új-Moldova, Istvánhegy, Nadrág, Német-Galadna stb.), vagy alig néhány kat. hold (pl. Német-Bogsán 49 hold, Német Resicza 48 hold,

stb.), s rét és legelő is csak 2-3%-kal szerepelt. E településeken voltak a legalacsonyabbak az egy kat. holdra jutó jövedelmek (0,5 frt/kat.hold) a Bánságban. A települések esetében az erdő javait is gyűjtötték, a tölgy- és bükkmakkot ill. az erdei legelőket az állatállomány hasznosította, a faszén szükséglet azonban egyre fontosabbá vált (még 1861-ben is három faszéntüzelésű kohót helyeztek üzembe). Jelentősebb szerepet a cserkéreg nyerése céljából kiirtott erdők és a bányafa, valamint a tűzifa értékesítés játszott még. A montánipar termelési volumenének egyik szegmensét mutatja, hogy Temesvár 1840-es évekből ismert kereskedelmi forgalmában igen jelentős tétel volt a hamuzsír (3000 q = 27000 Ft), a gubacs (1200 q = 72000 Ft) és a fakereskedelem (200000 Ft). Tanulságos a magas (50-75%) rét és legelő területekkel rendelkező 23 Krassó megyei település vizsgálata is (pl. Gojzest 466 hold = 53%, Domán 995 hold = 53,7%, Ezeres 4637 hold = 61,3%, Krassóalmás 844 hold = 58,1%, Román-Resica 2341 hold = 55,4%, Román-Szászka 1656 hold = 62,5% stb.), elhelyezkedésük egyértelműen utal arra, hogy lokálisan – különösen a bányavárosok szűkebb körzeteinek falvaiban – már jelentős az erdőirtás, illetve Krassóvár környékén a kopár mészkőfelszíneken kialakult gyepterületek emelik meg az értékeket.

A Bánság térstruktúrájában a XIX. század közepére a Krassó vármegyei *bánya- és iparvárosok* harmad-negyedrendű központokká fejlődtek (Boksánbánya 1804 fő, Dognácska 2015 fő, Resicabánya 1098 fő), amelyek viszonylag fejlett városi alapfunkciókkal (pl. országos vásár, elemi iskola, postahivatal stb.) rendelkeztek, s szoros gazdasági kapcsolatokat építettek ki egymással és Oravicával. Ennek piaci kapcsolatrendszerét 1828-ra vonatkozóan Bácskai V. is feltárta, emellett mindegyik helyettes bányatörvényszéki központ is volt. A gazdasági kapcsolatok mellett térszerkezeti jelentőségüket fokozta a városi társadalmak sajátos, környezetüktől eltérő jellege. FÉNYES ELEK (1851) így jellemezte mindezt:

Oravica ugyanis székhelye volt: „...a bánáti főbányász kerületnek, igazgatóságnak, s kerületi bányatörvényszéknek. Ezek alatt állnak a dognácskai, moldovai, szászka, rézbányai (Biharban) bányahivatalok és helyettes törvényszékek, valamint a rusbergi törvényszék és vashámorok, a bogscháni és resiczai olvasztóházak. Továbbá ide tartozik a galadnai vashányászat s a resiczai törvényszék...”.

Az 1854. év folyamán a bécsi Udvar tárgyalásokat folytatott francia, angol, német és belga érdeklődőkkel. A 90 éves bérbeadás része volt a vasúti hálózat kiépítése és üzemeltetése az egész Monarchia területén, valamint fontos bányászati, kohászati és erdészeti létesítmények eladása a koncessziótulajdonosnak. A tárgyalások eredményeképpen létrejött a StEG Rt., és innen egy új és fontos fejezet kezdődik a bánsági ipar történetében.

3. A Bánság manufaktúra ipara

Mercy kormányzó Temesvár-Gyárvárosban olaj-, posztó-, drótygyárt, papírmalmot állíttatott. A selyemhernyó tenyésztés meghonosításával nagy eperfatelepeket és Temesvárott selyembeváltó hivatalt, gombolyítót és szövőgyárt létesített. Temesvár 1840-es évekből ismert kereskedelmi forgalmában jelentős tétel volt a selyem (60q = 60000 Ft). A Bánság a XVIII. század második felétől nemcsak a Kárpát-medence, hanem egész Európa egyik legfejlettebb agrárgazdasági tája, élelmiszer és egyéb mezőgazdasági termékeket feldolgozó manufaktúrákkal. Hét településen (pl. Nagybecskerek stb.) működött textilmanufaktúra a XVIII. században, míg az Alföld többi részét tekintve mindössze Apatinban. A bánya, kohó és fémfeldolgozó iparon kívül a fejlődés kiterjedt a selyem, len és posztó iparra, a bőrpararra valamint az üveg- és cserépedénygyártásra. Egyes vegyipari ágazatok pl. szóda és timsógyártás, salétrom- és hamuzsírforrás is jelentőssé vált. A XVIII. század végén a történelmi Magyarországon kb. 120-130 manufaktúra működött mintegy 9400 dolgozóval (FRISNYÁK S. 1996), melyből a Bánság területén kilenc darab volt. A manufaktúra ipari

termelés fejlődése ellenére a XIX. század első felében a termelés csak regionális jelentőségű volt. SZALKAY G. (1846) Ipari címtárában a Bánságban egyre gyarapodó textil és élelmiszer manufaktúrákat sorolta fel.

A XVIII. században alapított temesvári gyárak közül a XIX. század derekán már csak egy-kettő volt üzemben, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a város elveszítette ipari jellegét, mert a megszűnt gyárak helyén újak keletkeztek, a melyek Temesvárnak a hazai városok között elfoglalt ipari súlyát továbbra is biztosították. 1856-ban a városban 25 nagy ipartelep volt, melyek a gróf Mercy által alapított Gyárvároson kívül, a többi városrészben is feküdtek. Ezek a gyárak a következők voltak:

Három könyvnyomda (egy állami és két magán, az állami fióknyomdának 70 alkalmazottja volt); gyertyagyár, mely 50 munkást foglalkoztatott; szabadalmazott pasztel-ceruzagyár; állami dohánygyár, mely 1856-ban 297 munkásnak adott kenyeret. Spódiumgyár; három szeszégető, mely évenként mintegy 8000 akó szeszt égetett; két olajgyár. Évi termelésük 2000 mm finomított és 1000 métermázsa tisztátalan olaj volt; likörgyár, mely évenként 80 000 üveg és 100 akó rumot adott el; két ecetgyár 20 000 akó évi forgalommal; bőrgyár; szalmakalapgyár; állami sörgyár 220 akó évi forgalommal; két selyemgyár; mezőgazdasági gépgyár, mely fiókvállalata volt egy prágai gyárnak; lakatosárú gyár. Ez a vállalat vas- és sárgarézöntővel volt kapcsolatos és összesen 60 munkással dolgozott; tésttagyár, mely csupán három évig volt üzemben; gyertya-, szappan- és illatszergyár; téglagyár. 1854-ben a városban öt millió téglát égettek (JAHRESBERICHT DER HANDELS- UND GEWERBEKAMMER in Temesvár. 1853-1855.). Temesváron kívül csak Pancsova és Versec egy-egy üzeme volt jelentős, így a céhes ipar változatlanul meghatározó szerepet töltött be az ipari termékellátásban és szolgáltatásban.

4. A céhek szerepe a Temesi-Bánság iparában

A népesség gyarapodása, az igények növekedése egyre több és több iparost vonzott a városokba. Nyilvánvaló, egy mesterség ott él meg, ahol fizetőképes gazdasági, társadalmi vagy kulturális szükséglet mutatkozik iránta. Az egyes foglalkozások különböző mértékű területi elterjedtsége összefügg a fizetőképes kereslettel, de e mögött a helyi társadalmaknak nemcsak a különböző gazdasági potenciálja, hanem az eltérő igényvilága is felsejlik. A kisipar fejlődésével együtt járt a céhszervezet fejlődése is.

A pozsareváci béke után nem engedélyezték céhek alakulását a Bánságban. A helyzet akkor változott meg, amikor Temesvár szabad királyi várossá lett, s ekkor maga a város szorgalmazta a céhprivilegiumokat. A pozsonyi kancellária 1783-ban már konkrét előterjesztéseket kívánt. Végeredményben azonban csak 1815-ben engedélyezték a legtöbb temesvári céh létrehozását. Legkorábban (1727-ben) valószínű, hogy a posztónyíróknak volt céhszervezetük. Megmaradt a csizmadiák céhének az 1793. évet feltüntető pecsétje is. Temesvár város levéltárában 37 céhlevelet őriznek, melyek közül huszonöt származik a fent jelzett esztendőből (1815). Valamennyi felsorolása felesleges, hiszen a néprajzosok és gazdaságtörténészek már jó ideje felhívták arra a tényre a figyelmet, hogy mivel az iparosok zöme az alapszakmákban (kovács, bográr, ruházati iparok) működött, éppen csekélyebb számuk, ritkább előfordulásuk miatt fokozottabb figyelmet érdemelnének a speciálisabb szakmák művelői, mivel éppen ezek jelenléte emelheti egy vizsgált település fontosságát a többi fölé. Ilyen ritkább foglalkozások közé tartozott az ékszerész, órás, könyvkötő, harangöntő, orgona- és hangszerkészítő stb. Temesvár e tekintetben is kiemelkedett, hiszen kerékgyártó, órás, sarkantyús, puskaműves, ónöntő és ráspolymetsző, harangöntő, ötvös és rézműves, üveges, esztergályos, kőfaragó, cserepes, fodrász, bádogos, orgona- és hangszerkészítő céh is működött a városban (BOROVSKY S. 1911). Pancsova és Versec szabad királyi városok céhszervezetei is a XIX. század első felében alakulhattak meg.

A bánsági vármegyékben is csak a XIX. század elején alakultak céhek és szabadalom leveleiket is ekkor kapták. BOROVSKY S. (1911, 1912) adatai alapján megközelítő teljességgel feltérképezhetjük az adott időkeresztmetszetben az egyes mesterségek elterjedtségét. Érdeemes arra is tekintettel lenni, hogy mennyire hozzáférhető az adott szakma, vagyis a települések hány százalékán fordul elő. A nemzeti iparunknak számító csizmadia mesterség az egyik legelterjedtebb szakmának számított. Minden harmadik településen megtalálható volt a műhelyük, rendszerint egyszerre több is. A bánsági bőrfeldolgozó ipar háttérben hatalmas méretű állattenyésztés állt, különösen kiterjedt volt a szarvasmarha és lóállomány. Ez utóbbi feltehetően nem lebecsülendő mennyiségű munkát adott a térség szíjgyártóinak és szűcseinek. Mint ahogy az elsősorban állati zsiradékot, fagygyút feldolgozó szappanos és gyertyamártó mesterség kiemelkedő jelenléte is ehhez köthető. A kovácsok késztermékei (pl. kapa, lánc, szeg, patkó stb.) megkülönböztetett figyelmet, s készítőinek rangot jelentett. A szakma elterjedtségét tekintve Torontál és Temes megye országos viszonylatban is az élen állt. A másik legelterjedtebb mesterség az ország településeinek több mint egyharmadán meglévő asztalos ipar volt. A bognár mesterség elterjedtségét tekintve hasonlóan alakult. Úgy tűnik keresett iparos volt a Bánságban az üveges, megtalálható volt Franyovától Orsováig. Tomest község határában 1843-ban épült üveghuta. A szabó mesterség két fő ága, a magyar és a német szabók egymástól jól elkülönültek. A megnevezésük nem annyira az etnikumukra utalt, hanem inkább arra, hogy az előbbieket elsősorban magyar stílusú ruhákat varrtak, az utóbbiak német módra, azaz a nyugat-európai divatot követve dolgoztak. Minden nagyobb városban elkülönülve tevékenykedtek e szakma mesterei. A céhek súlyát mutatja, hogy a nagyobb városokban (pl. Nagybecskerek, Pancsova, Versec, Lugos stb.) 30-40 céh mesterei dolgoztak. A kisebb mezővárosokban is 15-25 között mozgott számuk (pl. Franyován (Aracs) 1828-ban tizenöt, Lovrinban 1839-ben huszonhárom, Nagyszentmiklóson 1821-ben tizenhat, Óbesenyőn 1840-ben tizenhét, Újpecsett 1840-ben tizenkilenc, Perjámoson 1845-ben huszonkettő, Párdányon 1837-ben tizenkilenc, Zsombolyán 1823-ban huszonegy céhszervezet volt bejegyezve stb.).

5. Összegzés

E vázlatos áttekintés is jelzi, hogy a bánsági ipar súlya, szerepe országos összehasonlításban is jelentős volt. Különösen igaz ez Krassó-Szörény megyére, amely számos esetben minősült egy-egy iparág gócpontjának, ahol megteremtődött a komplex bányászati-kohászati vertikumok kialakításának lehetősége, melyet az 1855-ben életbe lépett koncessziós szerződés realizált. A bánsági kohászati és bányászati létesítmények összevonása és koncesszióba adása az osztrák államvasút-társaságnak (StEG) óriási jelentőségű. A koncessziós szerződés összértéke meghaladta a 200 millió francia frankot (értékében egyenlő nagyságrendű a Szezei-csatorna építési költségével), melyből a bánsági területeket (bányák, erdők és kohászati üzemek) 11.123.046 frankra értékelték. A StEG-nek a Bánságban átadott területek 130.083 hektárt tettek ki, ebből 42.578 ha mezőgazdasági terület és 87.505 ha erdő. A változásokat az adott időszak gazdasági követelményei is indokolták, azok eredményeképpen a „Resicabányai Üzemek” igen jelentős nemzetközi elismerésre és szerepre tettek szert. Torontál és Temes megye inkább a manufaktúrák és a céhek működésének színtere. A települések szintjén az egyes mesterségek művelői helyenként megdöbbentő sokaságban voltak. Az egy iparosra jutó alacsony lakosság szám aligha tette lehetővé, hogy mindegyik iparos kizárólag a mesterségéből éljen meg. Ezekben az esetekben is arról lehetett szó, hogy az iparüzést a mezőgazdasági munkával együtt folytatták, rendszerint az előbbi az utóbbinak alárendelve.

Irodalom

- BOROVSKY S. (1909) Magyarország megyéi és városai (Torontál vármegye). 632 p.
- BOROVSKY S. (1911) Magyarország megyéi és városai (Temes vm. és Temesvár). 757 p.
- FRISNYÁK S. (1996) Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (1895-1920). :In. Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, 338 p.
- GRISELINI, F. (1780) „Temesi Bánság története” című könyv írója, amely 1780-ban jelent meg, egyidejűleg Milánóban (olaszul) és Bécsben (németül).
- HANTKEN M. (1878) A Magyar Korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp.
- HECKENAST G. (1991) A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest.
- Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár. 1853-1855.
- KLADIVA O. (2008) A Hegyi Bánság ipartörténete. In. www.banaterro.eu (2008. szept. 10.)
- MÉREI GY. (1943) Magyarország gyáripára az 1784-1785. évi gyárstatisztika tükrében. In. Magyar Ipar, 1943.10-12. sz., 1944. 1. sz.
- SZÁDECZKY L. (1912) „A céhek történetéről Magyarországon. Bp.
- SZULOVSKY J. szerk. (2005) A magyar kézművesipar története. Bp. 285 p.
- ZSÁMBOKI L. (1982) Magyarország ércbányászata a honfoglalás korától az első világháború végéig. Miskolc.